

УДК 177

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОРАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ОНОВЛЕННЯ: ДУХОВНИЙ ВИМІР

Чекаль Л. А. ©

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського Національного Університету Технологій та Дизайну

Звернення до досвіду українських історичних колізій доводить, що нагальність духовного зростання особистості як частки суспільного організму є запорукою досягнення як повноти її власного буття, так і формування духовного благополуччя буття соціального.

Ключові слова: *духовний розвиток, моральне оновлення, духовна культура, самовдосконалення особистості, духовне благополуччя соціуму.*

У наш час внутрішній світ індивіда часто наповнюється байдужістю до високих прагнень та духовних зразків. Все більш популярними нині стають давні гасла кшталту: « Усе задля життя, для його зростаючої потужності, для організації «свята життя», « для насолоди життям!..» Водночас логічно постає бердяєвське питання: « Але заради чого є саме це життя?» Намагаючись відповісти на це питання, найкращі мислителі-моралісти — філософи, теологи запропонували світові глибоке усвідомлення буття під різними кутами зору, допомагаючи людям доторкнутись до вічної сутності речей. При цьому люди отримали можливість залучитись до усвідомлення сенсу свого буття, часом — і сподівання на перспективу його вічності. Можливо, саме ця перспектива і надає людській діяльності вищого сенсу та великої відповідальності. Зрештою, в процесі просування до зрілості людина починає відходити від життя безтурботного (що часом є синонімом — бездушного) на користь життя усвідомленого. Особистість, яка духовно розвивається, — прагне пізнати в структурі буття вищі абсолютні начала, що здатні оновити як її внутрішній світ, так і все, що її оточує, — світ зовнішній.

Очевидно, таке прагнення до оновлення має супроводжувати людину протягом усього її життя. Адже саме за таких умов і стає можливим прогрес соціуму в цілому. Прогресивні трансформації, як у житті

людини, так і щодо буття суспільства, — є неможливими, якщо в діяльності людей (кожного і разом) відсутня морально зумовлена певна ієрархія цінностей. При цьому, жодне матеріальне благополуччя не збагатить і не задовольнить людину, якщо є дефіцит цінностей духовних. Тут йдеться не про розвиток особистості від нижчого щабля до вищого, а про так званий «горизонтальний», кількісний рух, або про «марноту марнот» з еклесіястичних настанов. І це горизонтальне просування часом набуває таких витончених рис, що люди відчувають впевненість у своєму найкращому справжньому прогресивному русі, розвитку. Почувши про економічний, науковий чи соціальний прогрес, більшість людей не матиме жодного сумніву щодо звичайного і часто виключно раціоналістично-матеріального контексту цих понять. А згадка про моральні принципи в політичній, науковій та інших сферах людської діяльності у більшості може викликати лише скептичну (а то й цинічну) посмішку. Місце категорій «сором» чи «совість» у повсякденному бутті людей посідає поняття «компроміс», або «адекватність». Але саме адекватності у балансі матеріального і духовного, раціонального та морального у свідомості людей і у духовному стані суспільства — стає все менше. І лише тоді, коли в природі та суспільстві унаочнюються жахаючі наслідки такої прогресивної діяльності людей, вони згадують про моральні чесноти.

Оновлення соціального буття не може бути відокремленим від морального оновлення людини. Соціально-економічний і духовний прогрес є взаємообумовленими і мають сприйматись як дві складові єдиного висхідного прогресивного поступу. І ця хода передбачає нагальність морального, духовного зростання особистості як частки суспільного організму, і це потрібно як для досягнення повноти її буття, так і для буття соціального цілого. Родина, нація, країна, людство — усі вони на різних рівнях соціальної реальності — «ближні», до яких маємо ставитись, згідно загальнолюдських моральних настанов, — як до себе. Працюючи для інших, віддаючи себе задля блага іншого, особистість збагачується. І це збагачення не залежить від того, для кого вона докладає своїх зусиль, а від того, якою мірою вона активна, щира і старанна в цих зусиллях.

Людина має разом з іншими своїми співвітчизниками бути свідомою щодо усіх досягнень й випробовувань, що випали на долю їх країни. Тим більше, якщо історія країни виповнена драматизмом, і якщо протягом багатьох століть було підважене саме моральне підґрунтя сус-

пільства, що породило ворожнечу й відчуженість між людьми. В таких умовах надзвичайно важко й тривало відбуваються процеси духовного оновлення. І дуже важливим чинником такого оновлення людей і суспільства в цілому є інтелектуально-виважена, послідовна і духовновивірена політика владних кіл, що самі мають бути не віддаленими від духовності. Кожна людина не повинна відчувати незручності, розмірковуючи про стан речей у своїй країні, про своє благополуччя і особисті інтереси. Щоб держава, окрема організація, підприємство, церква чи родина як цілісні утворення нормально функціонували, потрібна турбота про матеріальне й духовне благополуччя окремих людей, з яких вони і складаються. Індивід не повинен принижувати свою значимість. Він також не має недооцінювати чи переоцінювати свої здібності. Суспільство лише збагачується, коли кожний його індивід максимально розвиває і втілює свої можливості й потенції. При цьому, неморальним було б з боку будь-якого індивіда вважати себе настільки важливим, щоб не зважати на інших, піклуватись виключно про себе, незалежно від того, як така поведінка відіб'ється на інших членах суспільства. Наша країна нині на шляху дуже важкого процесу духовної трансформації: адже необхідно повернути суспільству історичну пам'ять, самосвідомість, втрачені духовні традиції й моральні чесноти, які протягом давніх століть складали безцінне народне багатство. Чільне місце в цьому процесі має посісти церква, яка, в свою чергу, має відійти від мирських суперечностей і залучитись до виконання суто духовних, нагальних для українців завдань.

Засуджуючи гріх, церква не має виявляти зневаги до людини. Адже усі люди грішать. І, які б помилки людина не робила у своєму житті, — церква має передусім допомогти їй зберегти людську гідність, утримати її від відчаю та морального занепаду. Вона має рятувати душі, що заблукали, зіцлювати серця, що стомились від негараздів у своєму житті, у житті країни. Церква має виявляти неформальну і всебічну турботу про конкретну людину. Тоді вона буде виконувати свою головну функцію і сприятиме оновленню особистості і суспільства в цілому.

Обнадійливою є та обставина, що до нашого суспільства потроху повертається добродійність. Очевидно, ми знов починаємо усвідомлювати її духовну й соціальну значущість та шукаємо певних можливостей її прояву. Люди відчують потребу та визнають доцільність вкладання коштів у придбання ділянок землі під побудову храмів. У межах добродійності і деякі церкви нині прагнуть залучитись до вирішення

тих соціальних проблем, що були породжені в нашому суспільстві занепадом моральності. Церковне християнське вчення завжди сповідувало доцільність і гідність не тільки людини, але й усього створеного Богом світу, космосу, матерії. Втілення Другої Іпостасі Святої Трійці, Іпостасне Слово стало плоттю, завдяки чому Воно сприйняло весь наш природний світ; у Його тілі зосередились «всі речі неба і землі», від найпростіших до найскладніших. Втілення стало реальним початком оновлення не тільки людини — носія божественного образу, але й самої матерії. А вже у Преображенні Господньому потроху відкривається для нас таїна майбутнього стану усїєї матерії, усього світу.

У наш час стосунки між людиною і природою зазвичай вибудовуються таким чином, що вже, нажаль, не дозволяють згадувати про «храм природи». У наших стосунках з довкіллям домінує споживацький принцип, заснований на миттєвій вигоді, що призводить до докорінного винищення природи та руйнування органічної єдності між людиною і природою. І подолання екологічної кризи, на нашу думку, можливе тільки за умови оновлення відносин між людиною і природою на моральній основі їх гармонійної взаємодії. А це стане реальністю лише за умови розвитку екологічної діяльності людини в межах щоденної відповідальності щодо результатів своїх дій. Звичайно, неможливо зупинити творчий процес пізнання та відкриття світу, але при цьому треба цілковито усвідомлювати, що використання на свій розсуд енергії атома та генних структур може призвести не тільки до позитивного ефекту й корисних наслідків. Як ми усе частіше переконаємось, — воно часом призводить до вражаючих, непередбачуваних і небезпечних для всього людства результатів. Занурюючись у світ природних перетворень, залучаючись до стихії матеріальностей, люди усе виразніше відчувають дефіцит духовності. Вони охоплені виснажуючими пристрастями та змучені тривогами й сумнівами щодо власної долі та майбутнього своїх близьких. І, з одного боку, підкоряючи природу, а з іншого, — усе глибше поринаючи до рабської залежності від неї та від матеріальності в цілому, — люди у своєму зневір'ї стають об'єктом презирства у власних очах. Вони із сумом усвідомлюють, що власне існування усе менше надає підстав для справжнього задоволення сьогоденним своїм буттям та оптимістичних надій на майбутнє. Наче в мертвій пустелі, душа прагне знайти джерело життєвої повноти і безсмертя, здобути сили, щоб скинути тягар пристрастей і відчути крила духовної свободи. І якщо духовні пошуки людини щирі й невпинні, а також — поєднані

з глибоким прагненням здолати гординю антропоцентризму та усвідомити свою гріховність, — людина здійснює надзвичайно важливу справу свого духовного оновлення. При цьому вона якнайкраще сприяє моральному оновленню усього свого соціуму. Відбувається процес творення внутрішнього світу особистості, виявлення її власної істинної сутності та досягнення ідеальної повноти буття. Таке сходження до стану духовності є дуже складним і важким. Воно потребує дуже ретельних вимог до себе, утримання від усього негідного, вимагає моральних чеснот та внутрішньої зосередженості.

Ідеал духовності з особливим акцентуванням на моральному аскетизмі, смиренності й навіть самозреченні — був окреслений ще у патристичних джерелах. Але справа досягнення такого ідеалу є безперспективною, якщо не звільнитись від щоденного гріха та пристрастей. У духовно оновленій людині тіло осяєне досконалою душею, а душа — досконалим розумом, який може назватись часткою Божественного. Рефлексивність як атрибут духовності засвідчує її творчий характер як феномену в цілому. Духовні чуття, потреби, інтереси, цінності не можуть бути сформованими в процесі пасивного, автоматичного засвоєння індивідом високих цінностей. Формування й розвиток морально розвинutoї особистості — це активний, творчий процес побудови нею самою свого духовного світу. Об'єктивація духовності у діях та вчинках людини — і є її творчою реалізацією, її саморозвитком. Це і є творенням нової реальності, яку людина додає до соціальної реальності. І зовсім інша реальність формується, коли виникають розбіжності між повсякденними діями людини та світом духовних цінностей, які вона засвоїла в результаті своєї освіти чи самоосвіти, залучення до релігії, мистецтва. В цьому випадку об'єктивації духовних цінностей не відбувається. Не відбувається набуття людиною статусу духовності. Моральні, естетичні цінності, залишаючись формальною складовою її свідомості, лише свідчать про освіченість чи ерудованість цієї людини. Таким чином виявляється неузгодженість та взаємовідчуженість між світом культури, що відбивається на рівні духовного світу людини і реальним світом її повсякденності.

Рефлексивність та творча природа духовності з необхідністю зумовлюють індивідуалізовані форми її буття. А це, в свою чергу, позначає її неповторність та самотність, що з очевидністю відбивається у духовних потребах і результатах духовної творчості людей. Але при цьому, маючи якісну визначеність та сталість, духовність є вельми рухомою,

відкритою для індивідуального чи соціального буття системою. Її генеза та само здійснення виявляють її ще одну дуже важливу рису — здатність до трансцендування. Йдеться про те, що, по-перше, буття духовності з необхідністю зумовлює її об'єктивацію у діях, вчинках людей, тобто — вихід за власні межі та перехід до сфери природного, матеріального. Таким чином, трансцендування стає необхідним способом самореалізації духовності, без якої вона існує лише в потенції. Втілюючись у різноманітних артефактах культури, духовність долає межі певного індивідуального й соціокультурного буття і стає набутком майбутнього, нових часів, інших культур та соціумів.

По-друге, аксіологічна й творча сутність духовності передбачає невинне її співставлення з вищими духовними цінностями буття та коригування відносно них як певного ідеального еталону. Отже, духовність особистості є безпосередньо спрямованою на вищі нематеріальні цінності буття — любов, добро, красу, істину, справедливість. Щодо природничих, соціально-гуманітарних, технічних, економічних та інших інтелектуальних надбань людини, — то вони не є складовими духовності. Те ж стосується й таких інтелектуальних здобутків індивіда, які можуть бути зорієнтовані на нематеріальні цінності буття, але при цьому позбавлені морально-гуманістичних інтенцій. Духовність індивіда не вичерпується можливостями його раціональності. Вона торкається і його чуттєво-емоційної його сфери. Але, як певні види (складові) раціональності, так само і значна частина чуттєво-емоційної царини особистості, її ірраціональності, — не пов'язані з духовністю, буттєвий простір якої можна швидше позначити як сферу надраціонального. І, щодо останньої, — то з нею найближче обізнаними є віруючі люди. Саме вони й отримують із цього простору особливе знання — одкровення, яке є знанням іншого ґатунку, ніж раціональне. Воно є чужим щодо абстрактно-мислительного процесу і не піддається жодним дефініціям. Але воно має тісний зв'язок з готовністю і здатністю людини відкрити душу для сприйняття такого досвіду.

Ми живемо в добу дефіциту духовної культури. Такі кризові стани формуються в тих випадках, коли зникає моральне підґрунтя і люди втрачають сталі духовні орієнтири, відкидають вічні цінності та розпочинають гонитву за сьогочасним. Псевдодуховність завжди була небезпечною для культурного процесу. Про це не маємо забувати. І особливо нині, коли активно формуються нові форми, що претендують називатись культурними. А сам феномен культури все більше

набуває характеру надмірної мозаїчності. При цьому складається вельми неоднозначна нова культурна ситуація. З одного боку, зростаючий культурний обмін сприяє взаємозбагаченню культур та створенню культурних форм, що здатні втілити єдність людського роду. А з іншого боку, — загострюється небезпека забуття суто національного, ідентичного в своєму культурному спадку, збереження чого і є запорукою не тільки подальшого духовного прогресу, але й необхідною умовою для морального та й в цілому соціального оновлення нації в новому світі.

Культура іманентно пов'язана з усіма іншими чинниками життя соціуму. І тому її успішний розвиток є можливим лише тоді, коли усе суспільство має спільні духовні засади. Одвіку в розвинутих країнах люди будують і прикрашають свої оселі і храми, офісні, промислові та інші будівлі, творять поезії, музику та пишуть наукові праці і книги, складають літописи свого життя і втілюють його бачення у живописі та кіномистецтві, разом наповнюючи величну царину власної культури. Саме спільність таких засад надає нам впевненості у тому, що 1025-річна історія східно-християнського цивілізаційного вибору Київської Русі є невід'ємною частиною великого світового культурного процесу. І в цьому контексті завданням українських християнських церков є зміцнення цих засад, збереження духовної етнічно-національної спадщини нашої культури, її моральних, художніх, історичних традицій. І вся українська освітня система, і духовні інституції мають сприяти тому, щоб наші громадяни були спроможні і прагнули залучатись до духовно-культурних цінностей, отримувати від них уроки мудрості, поваги до пращурів, знання історії та цінування краси й людськості.

Шлях духовного та культурно-соціального оновлення — це процес цілісний та органічний. І будь-які переривання єдиного поступу тут мають дуже драматичні і болісні наслідки. Таким чином, ми маємо передусім відновити безперервність ланок культурної ходи, усвідомити, що декілька поколінь наших співвітчизників були силоміць відрізані від своїх культурних традицій: мовних, релігійних, національно-етнічних, філософських тощо... Наша людність зазнала величезних втрат та збідніла культурно. Нам вперто насаджувалась думка про те, що політичних і соціально-економічних перетворень цілком достатньо для щасливого майбуття та для покращення світу в цілому. Такі утопічні переконання дуже багато коштували для нас. Усі ілюзорні соціальні концепції схиблюють щодо проголошення можливості створити таке суспільство, де переможна хода добра буде цілковито забезпечена специфікою самої

структури цього суспільства. Але, як на те вказує історичний досвід людства, — такі сподівання є безпідставними, хибними і навіть небезпечними. Адже існуючий тип соціальної системи спроможний тільки дещо полегшити для людини просування у бік добра, або й, навпаки, — сприяти гострому прояву її негативних, аморальних рис. Однак, при цьому саме за людиною лишається кінцевий вибір. І, якщо позбавити людину можливості права її вільного вибору, так само, як і свободи мислення, творчості, свободи совісті, — така людина або знаходить в собі мужність повстати у своєму протесті проти системи і переслідується з її боку, або ж — перетворюється на нікчемний «гвинтик», задля якого, власне, і знаходять своє втілення зразки й стандарти офіційної ідеології замість істинної духовності. Більше того, — радянськими ідеологами була закинута до обігу запальна ідея про дві культури, за допомогою якої інтелігенція і народ опинились у різних кутах соціуму. Зрештою-решт така ситуація, очевидно, і призвела до тотального зниження загального рівня культури в нашій країні. І таке падіння культури стало звичайним для усіх верств суспільства. А традиційний носій кращих культурних традицій — інтелігент — усе частіше ставав об'єктом зневажливих жартів не тільки з боку мешканців робітничих слобідок, де зростали павлики морозови, але й в радянській літературі, кінематографі. З наших університетів були усунуті національно свідомі викладачі, кращі науковці, філософи, літератори. Цвіт нації — митці, релігійні діячі, публіцисти — або були заслані до сибірських таборів, — або вислані за кордони країни. А на спустошеній ниві культури пишним цвітом забуяли заідеологізовані будяки. Зросла своя, дуже специфічна інтелігенція, для якої притаманні обмаль знань і загальної культури, але є сталеві нерви й міцні лікті. Для цих людей характерною є своя мораль, не пов'язана ані із знанням, ані з духовним розвитком. Ця мораль детермінована переконанням, що соціальне походження та відданість ідеологічним догмам та вождям — вирішують все. Саме ця, як її називали, — трудова інтелігенція — найкращим чином була пристосована для продукування і споживання культурного дріб'язку, який розповсюджувався під назвою соціалістичного реалізму.

Отже, у нашому суспільстві був зрізаний найвищий і найродючіший культурний шар, а натомість сформувався неадекватний до культурних й духовних потреб сучасності прошарок. І саме тому найактуальнішим чином постає нині саме проблема духовного, морального оновлення усього нашого соціуму.

В європейських країнах, де очевидним є високий рівень розвитку елітарної культури, масова культура теж, відповідно, набула досить значних здобутків у своєму розвитку, і її рівень вельми суттєво відрізняється від рівня тих країн, де інтелектуальна еліта змушена була ховатись від переслідувань з боку офіційної ідеології. У Європі якісна масова культура посідає дуже важливе місце у суспільному бутті і навіть є стабілізуючим соціальним чинником. А у найкращих своїх проявах масова культура надає громадянам таких зразків загальної культури та культури поведінки, яких вони саме конче потребують. Звичайно, у сучасних мультикультурних країнах Європи далеко не всі мешканці сягають культурних висот, але там усе робиться для того, щоб усі громадяни мали той культурний мінімум, були залучені до тієї середньої культури, яка сприятливо впливає на їхню поведінку в побуті та й загалом у соціумі. Людина, яка залучилась до таких стандартів, не буде брутально поводитись у транспорті, засмічувати довкілля і своє помешкання, ускладнювати буття інших людей своїми надмірностями та поганими звичками.

Протягом тривалого часу у нашому соціумі руйнувались усі рівні й стандарти культури, включно з народною, і тому наше суспільство потерпає нині не стільки від напливу чужої, часто — відверто аморальної, масової культури, а саме від того, що вичерпався той духовний, моральний та інтелектуальний потенціал, що був надбаний важкою працею поколінь наших співвітчизників та великою ходою культурного розвитку. Окрім того, звичний для старших та середніх поколінь сучасної України культ світлого майбуття, нав'язаний радянською ідеологією, був і залишається принизливим і навіть травмуючим нормальну психіку чинником. Людина приходить у цей світ для того, щоб із легким і щирим серцем й розплющеними очима сприйняти усі відкриті їй шляхи та віднайти той самий, свій, яким вона піде, щоб зараз, у своєму теперішньому житті реалізувати свої здібності, таланти і потенції. Кожен має право і повинен відчувати себе самодостатньою особистістю саме протягом свого, унікального, теперішнього, наданого природою, часу. І якщо людину в її теперішньому бутті призвичаюють до думки, що люди майбуття будуть кращими за неї вже тільки тому, що вони є такими, — то, звичайно, ми — люди теперішні, — позаяк є гірші за них і гірші від того, якими ми могли б бути вже тепер. А відтак, чи потрібно і варто нам робити хоч би що для того, щоб бути кращими, ніж є зараз, розвиватись,

оновлюватись? Адже що б ми не робили, усе це буде здійснено краще, досконаліше.

Для справжньої духовності немає минулого, як і для істинних художніх, моральних та будь-яких цінностей. А тому оновлення духовне, моральне, як і соціальне в цілому, ґрунтується на засвоєнні саме таких, кращих зразків минулого, але усвідомлених на сучасному рівні.

Література:

1. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку. Колективна монографія у трьох книгах / За ред. М. Михальченка, В. Скотного. Кн. 1. — Київ — Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, 2009. — 244 с.
2. Крисаченко В. С. Історія української філософії. — Хрестоматія-довідник. — К.: «МП Леся», 2006. — 468 с.

Чекаль Л. А. Проблема взаимосвязи морального и социального обновления: духовное измерение

Анализ украинских исторических реалий подтверждает, что необходимость духовного роста личности как частицы общественного организма и является условием достижения как полноты ее собственного бытия, так и духовного благополучия бытия социального. Ключевые слова: *духовное развитие, моральное обновление, духовная культура, самоусовершенствование личности, духовное благополучие социума.*

Chekal L. A. Problem of interdependence of moral and social renewal: spiritual aspect

The analysis of Ukrainian historical realities confirms that necessity of spiritual growth of personality as particle of public organism is the condition of achieving both plenitude of its own life and spiritual prosperity of social life.

Keywords: *spiritual development, moral renewal, spiritual culture, self-perfection of personality, spiritual prosperity of socium.*